

УДК 02(410)=161.2)06(092)Воропаї

Ольга Керзюк,

Куратор Українського зібрання

Відділу європейських та американських студій Британської бібліотеки

**РОБОТА В «СКАРБНИЦІ ЩАСТЯ»:
ОЛЕКСА ТА ВАЛЕНТИНА ВОРОПАЇ –
УКРАЇНСЬКІ БІБЛІОТЕКАРІ В БРИТАНСЬКІЙ БІБЛІОТЕЦІ**

У статті досліджується один із аспектів життя талановитого подружжя Олексі та Валентини Воропаїв: їх праця у бібліотеках Англії. Вихідці з південної України осіли в Англії після Другої світової війни і тут знайшли своє покликання. Вони разом працювали в Національній науково-технічній бібліотеці у Бостон Спа (графство Йоркшир), а після її об'єднання з іншими установами – у новоствореній Британській бібліотеці (1973–1978). Стаття базується на опублікованих щоденниках Олексі Воропая («Англія зблизька» та «Живемо в Англії») у лондонському еміграційному видавництві.

Ключові слова: Олекса Воропай, Валентина Воропай, Національна науково-технічна бібліотека, Бостон Спа, Британська бібліотека.

Ім'я Олексі Воропая (1913–1989) за останні десятиліття стало добре відомим українцям. Його книжка «Звичаї нашого народу» мала кілька перевидань в Україні. А є ще й інші твори, які обов'язково повинні бути перевидані, як-от добірка листів українських остарбайтерок під назвою «Ясир», яку зібрав Олекса Воропай і опублікував під псевдонімом Олекса Степовий в 1947 р. у Мюнхені. Ще раніше, у 1946 р., за підписом Олекса Степовий з'явилася ілюстрована книжечка «Українські народні танці». Є також спогади про Голодомор, перекладені англійською мовою («The Ninth Circle», London, 1954), повість «Пригоди Марка Чубатого» (Лондон, 1954) та ін. Грунтовну біографію Олексі Воропая написав Ярослав Василюк для англійської електронної енциклопедії «Ukrainians in the UK» [1]. Менш званою є Валентина Воропай (у дівочтві Бондаренко, 1917–1978).

У цій статті зупинимося лише на одній сторінці життя славного подружжя Воропаїв – Олексі та Валентини, а саме на їхній роботі у бібліотеках Британії. Подружжя Воропаїв прибуло на північ Англії у березні 1948 р. після років поневірянь по таборах для переміщених осіб. А вже у

© Керзюк О., 2019

жовтні цього року вони уперше відвідали бібліотеку Британського музею у Лондоні.

Нам дуже пощастило, що Олекса Воропай упродовж життя писав щоденник, і що ці щоденники друкувалися в еміграційному лондонському журналі «Визвольний шлях», а потім виходили окремими книжками у Лондоні. Щоправда, друкувалися ці томи малими накладками (лише 50 примірників), тому знайти їх не так просто. Саме з щоденникових записів Олексі Воропая ми дізнаємося, що приїжджаючи з півночі Англії у Лондон, він завжди відвідував бібліотеку Британського музею, а тому добре знав її фонди. Зокрема, пише про україніку бібліотеки: «Сьогодні в бібліотеці Британського музею переглядав каталоги, списки нових видань, довідники і шукав літератури з української етнографії. Буду далі досліджувати українську етнографію, хочу працювати над другим томом моєї основної праці «Звичаї нашого народу», бо люблю рідні традиції, люблю свою батьківщину! Ех, та не розірвуся ж між ботанікою і етнографією» [2, с. 1356; запис від 4 вересня 1959 року].

Через 12 років Олекса Воропай і сам почав працювати у бібліотеці у Лондоні: «В 1960-му році я вступив на працю в новоорганізовану Науково-технічну бібліотеку. В цю ж бібліотеку перейшла працювати і моя дружина» [3, с. 210]. Зазначимо, що перед цим переходом Валентина Воропай працювала у Слов'янському відділі Національної центральної бібліотеки, яка після заснування у 1973 р. Британської бібліотеки ввійшла до її складу. «Сьогодні вже працював перший день у Науковій бібліотеці, що розташована біля Рідженського парку. Заступник директора ознайомив мене із завданнями бібліотеки, а воно досить складне, але й цікаве: збирати наукову літературу на всіх мовах світу. Я мав би займатися літературою (книжками і періодикою) мовами слов'янськими. Наукова бібліотека збирає тільки наукову і технічну літературу, без гуманістичної і художньої. Я запитав: «А де належить етнографія?» Мені відповіли: «До науки!» Отже, для мене це велика вигода, бо етнографією я особливо цікавлюся і тепер знайду її також у бібліотеці, в якій буду працювати. Перше враження – добре, до мене ставляться тут привітно й доброзичливо» [2, с. 307; запис від 2 серпня 1960 р.]. 28 серпня 1960 р. Олекса записав: «Працюю в бібліотеці ось уже майже місяць. Часом виникають і труднощі, але я намагаюся виконувати свої обов'язки якнайкраще» [2, с. 307]. 21 жовтня цього ж року пояснює «труднощі роботи»: «Продовжую працювати у науковій бібліотеці. Робота цікава. Маю діло з науковою літературою слов'янськими

мовами. Найчастіше треба клясифікувати книжки і деколи буває тяжко знайти відповідний номер. Відповідне місце в клясифікації для даної книжки. Але якось даю собі раду. Сподіваюся, що згодом таких труднощів не буде» [2, с. 312].

9 листопада 1960 р. Олексі Воропай виповнилося 47 років. З цієї нагоди він занотував у щоденнику: «Сьогодні день мого народження, мені 47! Але вже працюю в науковій бібліотеці й почуваю себе задоволеним». І трохи далі: «Сьогодні під час роботи я розмовляв із заступником директора і він сказав мені, що ця бібліотека величиною і значенням у майбутньому має бути другою після бібліотеки Британського музею. Що ж, поживемо й побачимо» [2, с.313]. А в останній день 1960 р. підсумував: «Останній день 1960-го року, досить для мене щасливого. Закінчилось моє безробіття, поневіряння на фабриці. Я почав працювати як науковий співробітник у Науково-технічній бібліотеці і це визначна подія у моєму житті на чужині» [2, с. 312].

Роботи у бібліотеці завжди було багато. Запис від 1 березня 1961 р.: «Працюю. Роботи в бібліотеці дуже багато, бо під час моєї хвороби мене ніхто не заступав. І ось тепер займаюся і бібліографією, і клясифікацією книжок, і перекладами...» [2, с. 313]. А ще у цей час Олекса Воропай напружено працює над улюбленими темами. Крім дисертації з етнографії в УВУ у Мюнхені, він захистив ще одну дисертацію: «Сьогодні я захистив свою дисертацію на звання доктора біології. Захист дисертації відбувався у Лондонському природничому музеї. Головним екзаменатором був проф. д-р А. Мелдерис, а представником від УВУ – проф. д-р О. Кульчицький» [2, с. 510; запис від 29 квітня 1961 р.]

Зауважимо, що бібліотечної освіти ні пан Олекса, ні пані Валентина не мали. «Дружина моя вступила на Слов'янський Відділ Лондонського університету, щоб писати дисертацію і здобути звання магістра історичних наук. І ось в травні 1959-го року моя дружина успішно захистила свою дисертацію на тему: «Гетьманат Павла Скоропадського в Україні 1918 року» [3, с. 210]. Тому статей на бібліотекознавчі теми вони не писали. 1 жовтня 1969 р. Олекса Воропай занотує: «Переглядаючи слов'янську літературу, я натрапив на речення: «По-справжньому щаслива та людина, яка на схилі своїх літ може сказати, що якби їй знову довелося починати життя спочатку, то не вибрала б іншого фаху, а трималася б того, що має тепер». Виходить, що я щаслива людина, бо якби довелося мені ще раз вибирати фах, то я знову вибрав би українську етнографію і ботаніку. Я

люблю їх, але... працюю в бібліотеці. Щоправда, бібліотечна праця мені також подобається, бо книжки – моя стихія» [3, с. 622].

Велика зміна в житті подружжя Воропаїв відбулася в 1961 р., коли бібліотека переїхала на північ Англії, у Бостон Спа (графство Йоркшир). У серпні того року подружжя вирушило подивитися на нове місце роботи. «Рано, 11-го серпня, бачили бібліотеку – це кілька величезних будинків, що стоять на полі, понад дві милі від містечка, в якому будемо жити. Тут, у цих будинках, під час війни була фабрика набойів, продукували амуніцію для війська. Тепер це буде Національна бібліотека, що збиратиме наукову і технічну літературу на всіх мовах світу» [2, с. 515]. А 9 вересня Олекса записав: «Ми вже останні дні в Лондоні. Наприкінці цього місяця переїдемо на північ Англії і будемо жити в малому провінційальному містечку. Дуже жалую за Лондоном, за Британським музеєм, але мусимо виїхати, іншого виходу для нас нема» [2, с. 515].

2 жовтня 1961 р. зроблено такий запис: «Ми вже сьак-так влаштувалися на новому місці й працюємо в Національній науково-технічній бібліотеці, маємо діло з літературою слов'янськими мовами. «Ми» – це дружина і я, крім нас тут нема знавців слов'янських мов, хоч у бібліотеці працює понад 200 осіб. Бібліотека розташована на полі, з вікон мого кабінету видно, як зайці ховаються в поживклих бур'янах. Або як вівці пасуться і корови бродять чередою. Отже, тепер живемо серед природи» [2, с. 516]. А 31 грудня 1961 р. підсумував: «Ми залишили Лондон і переїхали жити до малого провінційального міста на півночі Англії, і тут все інакше, все не так, як було в Лондоні. Найгірше те, що зовсім нема наших людей, нема навіть з ким зустрітися і поговорити. Серед англійців ще також не маємо багато друзів. Але працею ми задоволені, працюємо обидвоє в одній установі, а це велика вигода» [2, с. 517].

У листопаді 1962 р. відбулося офіційне відкриття: «Сьогодні було офіційне відкриття Національної Науково-технічної бібліотеки. Церемонію відкриття почав лорд Гелшем короткою промовою, підкресливши важливе значення такої бібліотеки в сучасному новітньому світі. Потім він відслонив заслону над табличкою. Далі виступив директор Бібліотеки д-р Еркерт. Він також говорив про те, яке велике значення має така бібліотека, подякував лордові Гелшему за відкриття і подарував йому на пам'ятку книжку. На цьому офіційна частина закінчилась. Ми всі пішли до своїх «офісів» і продовжували працю, як звичайно» [2, с. 523; запис від 5 листопада]. Підсумовуючи рік 1962-й, Воропай написав: «Я сумую за Лондоном, але

немає ради, мушу працювати тут. Праця в мене і дружини добра, не нарікаємо». І далі: «Певне значення має для мене те, що я став дійсним членом Королівського Антропологічного Інституту» [2, с. 524, запис від 31 грудня]. На початку 1963 р. він став також дійсним членом Інституту біологів Великої Британії [2, с. 669; запис від 26 січня].

Життя в провінції, далеко від української громади, не було легким. «Сьогодні день мого народження, мені 50! Сьогодні субота, на роботу не йдемо, будемо відзначати мій день народження тільки вдвох. Бо друзів і знайомих тут близько нема. Живемо далеко від своїх людей і зустрічаємось із ними дуже рідко» [2, с. 877; запис від 9 листопада 1963 р.]. Часами охоплювали сум і безнадія. «Вже давно не записував щоденника. Хворів, почував себе погано... Правду кажучи, якимось і зневірився, втратив надію. Навіщо писати? Навіщо старатися? Чужина... Своїх людей бачу дуже рідко. Зустріти свого чоловіка – тепер велика радість для мене. Тут, в цьому маленькому англійському містечку, наших людей нема. Нас тільки двоє – я і дружина. Часом сумуємо, але що робити? Мусимо жити і працювати тут» [2, с. 880, запис від 28 березня 1964 р.].

Щороку подружжя їздило на річні конференції Товариства для вивчення народного життя (Society for Folk Life Studies) та Інституту біологів. Крім того, пані Валентина була дуже активною в русі українських жінок у діаспорі, брала участь у багатьох конференціях та писала доповіді [4], була представницею СФУЖО (Світова Федерація Українських Жіночих Організацій) на Європу.

Так і минав рік за роком. «Праці в бібліотеці багато. Сьогодні я витратив чимало часу на бібліографічні розшуки, а потім клясифікував книжки слов'янськими мовами». І трохи далі: «Сьогодні попали мені до рук аж дві книжки про лікарські рослини і народну медицину. Тепер, після Ботанічного конгресу в Единбурзі, я ще більше зацікавився рослинами. Навіть під час обідньої перерви ходив у поле і знайшов там кілька цікавих рослин для свого гербарія. Проте ботаніка стала радше моїм «гоббі», бо я весь час зайнятий своєю працею в бібліотеці» [2, с. 883–884; запис від 4 вересня 1964 р.]. 22-го серпня 1966 р. Олекса записав: «В бібліотеці довідався, що вийшло нове видання Directory of British Scientists for 1966–1967. На 866 сторінці другого тому надруковане і моє ім'я з науковими титулами і списком моїх головніших праць. Це, мабуть, важлива подія, бо сьогодні дехто з науковців підходив до мене і поздоровляв з успіхом» [3, с. 1383]. 3 лютого 1967 р. занотував: «Сьогодні на роботі прийшов до мене директор

бібліотеки д-р Еркерт і казав, що хоче бачити мої найновіші наукові праці. Я показав йому статтю «Старі дерева України – пам'ятки природи і свідки історії». Він уважно переглянув її, прочитав англійське «Саммери» і заявив, що стаття йому подобається. Не знаю чому директор бібліотеки, в якій я працюю, приходив дивитися на мої друковані наукові праці, але нічого поганого в цьому не бачу» [3, с. 119].

Тим часом бібліотека розширювалася. У жовтня 1967 р. відбулося відкриття нового приміщення бібліотеки. 7 грудня 1967 р. Олекса Воропай звітував про роботу: «Сьогодні в нашій бібліотеці відбувся «форум» наукових співробітників і я читав звіт про свою працю. Здається, що прочитав добре, слухачі були задоволені і питань багато не ставили. Заступник директора подякував і заявив, що моє звіт про працю було дуже цікаве. Що ж, я виконав свій обов'язок...» [3, с. 699].

Ось деякі записи з 1968 року. 1 лютого: «Сьогодні в мене було багато роботи в бібліотеці, найбільше докучають переклади і я вернувся додому втомленим» [3, с. 872]. 22 квітня: «Сьогодні в нашій бібліотеці серед відвідувачів був один швед, що цікавився науковою літературою слов'янськими мовами. В розмові з моєю дружиною він запитав: «Якої ви національності?» Вона відповіла: «Я українка!» Швед аж вигукнув: «О, запорозькі козаки! Мазепа! Карло 12-ий!». І почав говорити про відносини України із Швецією в історичному минулому» [3, с. 880]. 16 липня: «Сьогодні працювали в бібліотеці як звичайно. Я мав багато роботи з перекладами з російської мови на англійську» [3, с. 1008]. 3 вересня: «Сьогодні ми вже на роботі, в бібліотеці, і я цілий день клясифікував наукові видання. Натрапив на таку книжку: «Мандрівка Василя Барського», документальна повість. Київ. 1967. Цікава книжка, треба її прочитати» [3, с. 1013]. 14 жовтня: «В бібліотеці маю багато праці, але я люблю працювати з книгами – це дає мені велике задоволення» [3, с. 1194]. Підсумовуючи за звичкою кожен рік, Олекса Воропай записав 31 грудня: «Останній день 1968-го року! Цей рік був щасливий для нас: ми працювали, мали таку працю, яка нам подобається, багато не хворіли і все було гаразд. Дай, Боже, щоб і надалі не гіршало». [3, с. 1200].

Перший запис у щоденнику від 1969 року: 1 січня: «Я мав багато роботи з перекладами із слов'янських мов на англійську, все ж знайшов час і на те, щоб поговорити з англійцями про цей новий рік. Що нас чекає? Які перспективи тут, у цій Науково-технічній бібліотеці? Всі кажуть, що наша бібліотека розвивається і перспективи добрі. В майбутньому вона буде

однією з найбільших бібліотек в Європі» [3, с. 241]. 10 січня: «В бібліотеці класифікував книжки слов'янськими мовами, між якими було багато книжок болгарських, сербських і українських. Попало мені до рук кілька цікавих українських книжок з етнографії і ботаніки. А також одна болгарська книжка про народні вірування та лікарські рослини» [3, с. 243]. 27 травня: «Цілий день падав дощ. В бібліотеці, у якій працюю, мій стіл біля вікна, і я сьогодні спостерігав, як зайці та дикі кролики ховаються від дощу в кущах» [3, с. 496]. У червні 1969 р. надійшла добра новина. Запис від 11 червня: «Вчора увечері директор бібліотеки, д-р Еркет, телефонував до нас. Дружини не було вдома і він повідомив мене про те, що дружину підвищили до ступеня старшого науковця (Higher Scientific Officer). Я щиро подякував за таку добру вістку. А сьогодні директор прийшов до моєї дружини і поздоровив її із новим підвищенням» [3, с. 497]. 23-го грудня – про бібліотеку: «Сьогодні в нас у бібліотеці був «форум» наукових працівників. Директор говорив про те, що наша бібліотека розвивається, замовлень на наукові книжки та періодичні видання все більше й більше. Отже є надія, що в майбутньому, за два-три роки, бібліотека буде мати і літературу з гуманітарних наук, історії, соціології та інших. До 1973-го року мають закінчити будову великого будинку для нашої бібліотеки. Перспективи добрі» [3, с. 939].

Про важливі зміни у бібліотеці йдеться у п'ятому томі «Живемо в Англії». З нього ми дізнаємося, що 1971 р. почався страйком поштарів. «Страйк поштарів продовжується і пошти немає – це дуже неприємно для мене. На роботі, в бібліотеці, страйк поштарів на мене не має ніякого впливу і я маю багато роботи з книжками слов'янськими мовами» [5, с. 1380]. 10 лютого: «Бібліотека, в якій ми працюємо, вже пристосувалася працювати без пошти. Читачі свої замовлення передають телексом або телефоном. Після цього приїжджають автами й забирають книжки, і так за один день буває до трьох тисяч замовлень. Отже, в бібліотеці справи йдуть добре і без пошти» [5, с. 886]. 1 березня: «Так, вже 23 роки ми живемо в цій країні. Не всі ці роки були щасливі для нас... та ось уже, хвалити Бога, ми десять років живемо спокійно і працюємо в одній з найкращих науково-технічних бібліотек цієї країни. Дай, Боже, працювати тут якнайдовше» [5, с. 891]. 2 березня: «Роботи тут в бібліотеці в нас багато. Я сьогодні цілий день займався класифікацією книжок, а дружина їх каталогувала» [5, с. 891]. Пані Валентина часто здійснювала усний переклад для відвідувачів бібліотеки. Наприклад, для гостей з Москви: «... Моя дружина цілий день

була перекладачкою, навіть і під час обіду сиділа за столом директора і перекладала йому все, що росіяни говорили» [5, с. 893]. 14 травня: «Сьогодні в бібліотеці ми знову мали відвідувачів, які цікавилися науковою літературою слов'янськими мовами. Дехто з них пробував говорити з нами російською мовою» [5, с. 1380]. Запис від 26 серпня: «В бібліотеці сьогодні підходили до мене й жінки, й чоловіки та просили, щоб я їм розповів про що саме я писав у своїй книзі «Англія зблизка». А потім питали, чи ж я буду перекладати мою книгу на англійську мову. Отже, мені сьогодні довелося багато говорити з англійцями. Практикувати свою англійську мову» [5, с. 1513].

Тим часом надходили великі зміни. Запис від 7 січня 1972 р.: «Сьогодні було багато людей з Лондону і наша бібліотека їм подобається, але не всім подобається залишати Лондон і їхати сюди, на провінцію. Нашим обов'язком було пояснювати їм, що ми тут робимо, як замовляємо книжки, як їх каталогуємо і проче» [5, с. 995]. 1 березня: «Сьогодні рівно 24 роки, як ми живемо в Англії. Приїхали ми до цієї гостинної країни 1-го березня 1948 року. ... Тепер працюємо у Науково-технічній бібліотеці як старші наукові співробітники уже 12 років. О, дай, Боже, допрацювати тут до того віку, коли треба йти на спочинок – це в 65 років, а тоді віку дожити в цій щасливій і Богом береженій країні! О, дай, Боже, щастя й здоров'я!» [5, с. 1124]. Пані Валентина кілька разів відвідала своїх колишніх колег у Центральній Бібліотеці, щоб допомогти їм із переїздом. «Та для багатьох людей є одна проблема: не всі вони хочуть залишати Лондон і їхати в далеку провінцію. Так, ця проблема була колись і для нас» [5, с. 1235]. 28 червня 1972 р.: «Тут в бібліотеці від години 11.20 до 12.15 був «форум» керуючого й наукового персоналу. Директор інформував нас про те, які є плани на майбутнє у нашій бібліотеці у зв'язку з приєднанням Національної Центральної Бібліотеки. Тепер наша бібліотека буде мати назву «British Library» [5, с. 1245].

2 серпня 1973 р. Олекса Воропай записав: «Сьогодні рівно 13-ть років як я працюю в цій бібліотеці на становищі старшого наукового співробітника. Почав я тут працювати 2-го серпня 1960 року. Бувало тут все – і зле, і добре, але назагал я задоволений цією працею. Головне те, що ми тут працюємо вдвох – дружина і я, і це багато значить для нас, бож це полегшує нам працю» [5, с. 24]. А 18 серпня 1973 р., напередодні дня народження дружини, Олекса залишив такий запис: «В цій, Богом береженій Англії, нам ведеться добре, доки ми вдвох, а не дай Боже

лишитись комусь одному ось тут на чужині серед чужих людей, то було б дуже тяжко» [5, с. 876].

Ось деякі записи з 1974 р. 12 березня: «Я цілий день був зайнятий тим, що читав бібліографії та замовляв наукову і технічну літературу слов'янськими мовами» [5, с. 1359]. 4 червня: «Працювали ми з дружиною сьогодні в бібліотеці і мали багато праці, як звичайно. Книжок слов'янськими мовами приходить сюди багато, а тому ми завжди маємо багато праці. Але з тією працею ми справляємось добре, а це головне для нас і англійці це враховують» [5, с. 1364]. 1 липня: «Була сьогодні в нашій бібліотеці дуже незвичайна подія, бож директор і організатор цієї бібліотеки, д-р Еркет, прощався зі всіма працівниками бібліотеки. Він уже має 65 років, а тому залишає свою працю і йде на пенсію.... він справді мудрий і доброзичливий чоловік» [5, с. 1365]. 2 серпня сповнилося 14 років праці у бібліотеці. З нагоди цієї дати Олекса роздумує: «О, дай Боже, щасливо допрацювати до нашого старечого відпочинку, що має початися через чотири роки – в 1978!» [5, с. 1367]. Щоправда, пані Валентина мала свою думку: «Вона вважає, що йти на старечу пенсію – це явище сумне й неприємне» [5, с. 1367].

Британську Бібліотеку офіційно створено у 1973 р. Отож, останні 5 років свого трудового життя Воропай працювали у Британській бібліотеці. Пан Олекса пішов на пенсію в грудні 1978 р. Збиралася на пенсію і його дружина. Але її несподівана смерть 26 вересня 1978 р. поставила крапку на всіх спільних планах подружжя на майбутнє. Олекса Воропай дуже важко переживав трагічну подію. У статті «Про смерть і похорони моєї любшої дружини» він написав: «[...] прожили ми з дружиною 41 рік разом і прожили дружньо, спокійно. Ми ніколи не мали ніяких неприємностей у своїх відносинах. Смерть моєї любшої Дружини – це велике нещастя для мене, це болюча рана, яка не загоїться ніколи» [3, с. 212].

Кожна бібліотека – це не лише багаті фонди, це також її працівники. На чужині, у «Богом береженій Англії», вихідці з південної України знайшли себе також у бібліотечній справі і внесли свій вклад у функціонування та розбудову бібліотек, а зокрема, і Британської Бібліотеки. Недарма в одному із записів Олекса Воропай назвав бібліотеку «скарбницею щастя».

Ця невелика стаття – лише про один із аспектів багатого на події життя подружжя Воропаїв. Про інші аспекти уже з'явилася стаття д-ра Людмили

Пекарської «Довга дорога до наукового пізнання» [6]. Сподіваємося, що науковці в Україні підхоплять естафету та займуться детальнішим вивченням життя української діаспори в Англії.

Список бібліографічних посилань

1. Wasyluk Jaroslaw. Woropay, Olexa [Олекса Воропай]. Ukrainians in the United Kingdom : Online encyclopaedia. URL: <http://www.ukrainiansintheuk.info/eng/02/woropayo-e.htm> (14.08.2018).
2. Воропай О. *Англія зблизька. Щоденник нового поселенця*. Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1974. Т. 2. [314 с.] 20 відбитків з журналу «Визвольний Шлях». Сторінки подаються так, як у журналі. [Щоденник охоплює 1953–1965 рр.; з них 5 років бібліотечного життя].
3. Воропай О. *Англія зблизька. Щоденник нового поселенця*. Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1980. Т. 3. [290 с.] Сторінки подаються так, як у журналі. [Охоплює 1965–1970 рр., містить також розділ «Про смерть і похорони моєї любшої дружини»].
4. Статті Валентини Воропай опубліковані у збірнику: Відродження на чужині: 15-ліття діяльності ОУЖ у Великій Британії (1948–1963) / Ред. Г. Сесь та Н. Марченко. Лондон: Видання Організації українських жінок у Великій Британії (секції СУБ), 1967. 324 с.
5. *Живемо в Англії. Книга п'ята мого щоденника*. Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1984. Т. 5. [349 с.] Сторінки подаються так, як у журналі. [Щоденник охоплює 1971–1975 рр.]
6. Пекарська Л. *Довга дорога до наукового пізнання*. Українська думка. 2014. 4 січ. С. 8–9, 11.

Стаття надійшла до редакції 20.03.2019 р.